

Alsó- és Felsőszeli egykori zsidó népessége

VIKTÓRIA BÁNYAI – SZILVIA KORMOS
 THE FORMER JEWISH POPULATION OF LOWER AND
 UPPER SALIBY (ALSÓSZELI AND FELŐSZELI)

316.7(=411.16)(437.6)
 323.12(=411.16)(437.6)
 94(=411.16)(437.6)
 261.1

Lower Saliby. Upper Saliby. The Jews. Immigration. Inscriptions of the Cemetery. Name-giving. Professions. Institutions of Religious Community. Holocaust.

A két szomszédos mátyusföldi település kicsinyke zsidó közösségeiről a szakirodalomban, illetve a helytörténeti munkákban néhány rövid ismertetést találunk, amelyek alapján nagyvonalakban felvázolhatjuk történetüket.¹ Jelen tanulmány alapvetően két, az eddigi szakirodalom által nem használt forrást dolgoz fel: a temetőket és a polgári anyakönyveket; az ezekből levonható következtetésekkel, illetve néhány, más forrásból származó adattal árnyalja a közösségekről való tudásunkat. A temetők és a polgári anyakönyvek közel azonos időszakot fognak át: a 19. század utolsó évtizede és az 1940-es évek vége közötti bő fél évszázadot, sok visszautalással a 19. század közepéig. A családfák rekonstruálásában nagy segítséget jelentett a jeruzsálemi Yad Vashem Intézet adatbázisának (*Shoah Victims' Database*) használata, azonban még így is maradtak nyitott kérdések. Interjúkat mi magunk nem készítettünk, de felhasználtuk a *Centropa. A Jewish Witness to a European Century* gyűjtemény Galántán készített interjút.

Betelepülés és elvándorlás

Zsidó személyek megtelepedésére a legkorábbi adatok a 18. század utolsó harmadából származnak, amikor is a magyarországi zsidóság újkori történetének kezdetén igen jellemző gazdasági funkciót töltöttek be: a földesúri birtok árendásai voltak, vagyis bérleti díj fejében megszerezték a szeszfőzés, a kocsmáltatás, a dohány- és egyéb cikkekkel való kereskedés jogát. Alsószeliben Jakab Sámuel volt, aki az 1765-ben Huszár Györggyel, Pálffy János gróf birtokainak prefektusával kötött szerződés szerint a pálinkaégetésre és -kímérésre nyert jogot.² Felsőszeliben az 1767-es országos összeírás két zsidó családot regisztrált: egyik a földesúri szeszfőzde bérlője, a másik dohánykereskedő.³ Ekkortól bérlőként folyamatos volt a jelenlétük, de a későbbi közösségek törzsét adó családok első tagjai csak az 1840–1860-as években költöztek a két Szelibe (Alsószelibe a Müllerek, Felsőszelibe a Krakauerek, Messingerek, Schönthalok, Ehrenwaldok, Löwingerek). A kibocsátó hely többségé-

ben Galánta volt, és a szoros kötődés – amit természetesen a földrajzi közelség is indokolt – vallási téren mindvégig megmaradt: Galántán folyt a felekezeti anyakönyvezés, az ottani rabbi adott iránymutatást, ott működött jesiva. A közösségek legnagyobb létszámukat a dualizmus időszakában érték el, ekkor együttes létszámuk 240 fő körül volt.⁴

A két Szeliben letelepedett zsidók maguknak vagy gyermekeiknek házastársat már nem Galántáról, hanem elsősorban a többi környékbeli településről választottak.⁵ Többszörös házassági kapcsolatok hálózta be a szűkebb régió, az egykori Galántai járás és a szomszédos Vágsellyei járás zsidó közösségeit. Házastársak származtak a következő településekről: Ábrahám, Hidaskürt, Hódi, Jóka, Kajal, Királyrév, Kosút, Nádszeg, Pusztafödemes, Tallós, Vezekény, Vízkelet, Deáki, Farkasd, Negyed, Pered, Soponya. Feltűnő ugyanakkor, hogy a két Szelit egymással nem kötik össze hasonló módon házasságok. Tanulságos ebből a szempontból a mészáros-marhakereskedő Müller család. Müller Márton (1823–1901) Galántáról telepedett Alsószelibe, majd a vállalkozást továbbvivő fiai egyike, Hermann (1863–1944) helyben maradt, másika, Mór (1859–1934) Felsőszelibe költözött. Ezután Mór a második feleségét már helyben választotta, és fiai közül is volt, aki helybelit vett el. Mindez azonban nem változtatott az Alsószeliben maradt ág szokásain, ők nem nőültek Felsőszeliből, ahogy a Felsőszelibe telepedett ág sem Alsószeliből.

A valamelyest távolabbról származók zöme is a három szomszédos vármegye Pozsony, Komárom és Nyitra valamelyikében született (pl. Nyitra, Dunaszerdahely, Galgóc, Szered, Udvard, Verbó, Alistál, Bazin, Tardoskedd, Nagymagyar, Nagysúr); kivételesnek számított az ennél távolabbról idetelepedő zsidó lakos. Az egyik kivétel a kárpátaljai Dombórol származó Eilender család. Történetüket a holokausztot túlélő egyik leánnyal készült életút interjúból ismerhetjük meg.⁶ A család az akkor szintén Csehszlovákiához tartozó Kárpátaljáról az ottani szegénység miatt költözött el 1934-ben. Hogy épp Felsőszelire esett a választás, az a Singer cég alkalmazásában az egész országot bejáró nagybácsinak volt köszönhető, ő ismert fel két, a család számára előnyös körülményt. Egyfelől azt, hogy a szabó édesapa, Eilender Leba (1902–1963) itt sokkal biztosabb megélhetést találhat, ugyanis ellentétben eredeti lakhelyükkel, az itteni zsidó közösségben rajta kívül egyáltalán nem volt szabó, másfelől azt, hogy a létszám gondokkal küszködő, és emiatt az állami támogatástól eleső helyi zsidó iskolának – és ezáltal az egész közösségnek – kapóra jött egy hatgyermekes család. Számításuk bevált, beilleszkedésükhöz a hitközségtől és a szeszgyáros Szoldtól is kaptak segítséget. 1935-ben és 1937-ben két újabb gyermek született, akiket itt anyakönyvezték. 1938 telén, a magyar bevonulás után azonban kiköltöztették őket a faluból, mivel nem rendelkeztek megfelelő iratokkal a magyar állampolgársághoz. A galántai hitközség helyezte el őket, és onnan már az iratok beszerzése után sem tértek vissza. A holokausztot csak a munkaszolgálatos édesapa és két nagyobb lány élte túl, akik Galántán, illetve Izraelben folytatták életüket.

Elvándorlásra az elemzett forrásanyag viszonylag kevés adatot ad, és az elköltözők további sorsáról alig tudunk.⁷ Egy részük házasság miatt távozott ugyanabban a régióban mozogva, ahonnan házastársak a két Szelibe érkeztek. Mások a közeli nagyobb városokba (Galánta, Dunaszerdahely, Érsekújvár, Trencsén, Nagyszombat) vagy a nagyon jelentős zsidó népességű fővárosok (Pozsony, Bécs, Budapest) valamelyikébe költöztek. A városi közeg a két Szeliben ismeretlen foglalkozási ágakat

és továbbtanulási lehetőségeket is megnyitott: így lett Krakauer Adolf (1890–1944) bankár Nagyszombatban, vagy Schönberger Jenő (1898–1945), az egykori tanító fia sebész Pozsonyban. A Bécsbe települők közül a legismertebbek a földbérlo, gazdálkodó és szeszgyáros Szold család tagjai. Szold Zsigmond (1844–1912) 1887-ben alapította az Esterházy Ernőtől bérelt, majd néhány év múlva megvásárolt földterületen az Eisler & Szold Szeszgyárat, amely Felsőszeli legjelentősebb ipari létesítményévé fejlődött.⁸ A gyár két telepen működött – Dögösmajorban melaszból, Körtvélyesen burgonyából párolták a szeszt –, hatalmas tárolókapacitással rendelkezett, a szállítást iparvasúttal oldották meg. A cég nevében az „Eisler” Szold Zsigmond felesége, Eisler Emma családneve. Gyermekük közül Fanni (1869–1940) Felsőszeliben is halt meg, de József és Manó Bécsbe költöztek, az unokák már ott születtek meg. József fiai később mindketten kikeresztelkedtek, dr. Szold Frigyes (1909–1944) 1938-ban Pozsonyban, Szold Zsigmond János (1911–?) 1942-ben Újpesten vette fel az evangélikus vallást.

Két elhagyott temető

Zsidó temetőt hagyományosan a településen kívül, attól bizonyos távolságra alakítottak ki. Ezt a mintát figyelhetjük meg a két Szeliben is: a két község határában, egy, a Dudvág által kettémetszett, termőföldekkel határolt hosszú, keskeny parcellán találjuk a két temetőt, egymástól kb. 300 méterre. A telek adottságainak megfelelően mindkét temető keskeny, hosszúkás téglalap alaprajzú. A szertartási épületek elhelyezkedése mutatja az egykori bejáratok helyét. Szembeötlő, hogy eredetileg más úton lehetett megközelíteni a (ma szinte megközelíthetetlen) felsőszeli temetőt. A két település zsidósága bár közös zsinagógát, mikvét (rituális fürdő) és iskolát tartott fenn, a temetőben nem közösködött: egy időben, azonos telken, de két temetőt hoztak létre. A temetést hagyományosan a község tagjaiból szerveződő hevra kadisa (Szent Egylet) végezte. A halottal való törődés a legkegyesebb cselekedetnek számított, mert nem viszonzható jótétemény; de az egyletek rendszerint tágabb körű szociális feladatokat is felvállaltak (betegápolás, segélyezés stb.). Az alsószeli Izraelita Szent Egylet (Chewra Kadisa) 1891. március 14-én nyújtotta be alapszabályait, és 1892. január 14-én kapta meg a Belügyminisztérium jóváhagyását.⁹ A két temetőt is ezekben az években kezdték használni: a ma is fellelhető sírkövek közül Alsószeli temetőjében 1895-ös, Felsőszeli temetőjében 1890-es a legkorábbi keltezésű. Az alsószeli temetőt minden jel szerint a holokauszt után már nem használták (legkésőbbi meglévő kő 1936-ból való), a felsőszeli zsidó temetőben pedig 1958-ban temettek utoljára.

Az elhagyott temetők állapota meglehetősen rossz. Mindkét temetőben sok az üres talapzat és a törött sírkő, a könnyebben megközelíthető és (ma már) kerítéssel sem védett alsószeli temetőben a sírkövek többsége hiányzik. A felsőszeli temetőben 1986-ban végeztek ugyan egy – szakszerűtlen, a feliratok egy részét tönkretévő – felújítást, de itt is sok a földre dőlt, törött kő. Alsószeliben a felmérés során 37 sírkövet (illetve csonkot, talapzatot, szétszórt töredéket) vettünk számba, amelyből épp egy tucatnyin volt az azonosításhoz elégséges felirat. A községi anyakönyvben az 1895–1944 közötti időszakban izraelita vallású felnőtt halottból további 21 fő van bejegyezve, az azonosítatlan sírokban ők nyugszanak. A csecsemő vagy kis-

gyermek korban (még a 7-8 éveseket is ideértve) meghalt gyermekeknek általában nem állítottak sírkövet, az ő haláluknak a temetőben nem, csak az anyakönyvekben találjuk nyomát. A vizsgált két temetőben összesen csak négy gyermeksírral találkozhatunk, mindegyik már a két világháború közötti időszakból. Hármát a kiterjedt és jómódú (marhakereskedő és mészáros) Müller család különböző tagjai készítették, nyilvánvalóan a többségi társadalom szokásaihoz igazodva. Felsőszeliben 79 sírkövet (illetve csonkot, talapzatot, töredéket) térképeztünk fel, ezekből 55-öt tudtunk azonosítani. Az azonosított személyek és a halotti anyakönyvből ismert további felnőtt személyek száma itt is közelítőleg megegyezik a sírhelyek számával.

A zsidó temetőben hagyományosan nincsenek családi sírboltok, hanem csak egyéni sírhelyek. A legszigorúbb ortodox közösségek temetőiben a férfiak és nők két oldalon elkülönítve nyugszanak. A két Szeli temetőben ilyen elkülönítés nincsen, de még közeli rokonok (férj és feleség, anya és lánya) is csak akkor kaptak közös sírkövet, ha időben közeli volt haláluk.¹⁰ Megfigyelhetjük ugyanakkor családtagok szomszédos sírhelyekre való temetését, még akkor is, ha jó pár év telt el haláluk között. A sírok elrendezését egy további lényeges szempont befolyásolta: a kohe-
nekre vonatkozó tisztasági törvény, amely szerint nem érintkezhetnek holttesttel még áttételesen sem, nem mehetnek be a temetőbe a sírok közé.¹¹ Hogy családtagjainak sírját mégis látogathassák, azokat egy elkülönített részen, a kerítéshez közel helyezik el. Felsőszeli zsidó temetőjének térképén világosan kijelölhető a szertartási épület jobb oldalán ez a terület: a Müller, a Diamant és a Kohn család tagjainak sírjai (no. 62–72 sírkövek). Az alsószeli temető jelenlegi állapotában nem ismerhető fel hasonlóan világos rend, pedig mivel az itt igen fontos Müller család kohen volt, kellett valamilyen megoldást találniuk. Elvben elképzelhető, vallásilag elfogadható megoldás egy a járószintnél kissé magasabb kövezett út a sírok között, amely a rajta járó elkülöníti a temető területétől.

A sírfeliratok tartalmát és nyelvi megformálását szintén a hagyomány szabja meg, de mégis szinte minden sírfelirat személyes szöveg. A feliratnak mindig tartalmaznia kell az elhunyt (héber) nevét, az anyja nevét, továbbá a halál dátumát a zsidó naptár szerint: ezek feljegyzése szükséges a halálozási évforduló (Jahrzeit) előírásos megtartásához. Az alapadatokon és a nyitó-záró formulákon túl rendszerint van néhány egyéni sor is az elhunyt jellemzésére, méltatására; ennek igen elterjedt formája az akrosztichonos vers, ahol a sorkezdetekből az illető nevét olvashatjuk össze. Ezek a kis szövegek megadhatják az elhunyt életkorát (a születés dátumát a héber felirat sosem közli), gyermekeinek számát, beszámolhatnak a hitközségben végzett megbízatásokról, utalhatnak életkörülményeire (pl. hosszú özvegység).¹²

Az Alsószeliben még fellelhető sírkövek csekély száma miatt messzemenő következtetéseket óvakodnánk levonni, mégis fel kell figyelni arra, hogy a sírfeliratok nyelvhasználatában van bizonyos különbség a két vizsgált temető között. A századfordulóról és az első világháború előtti évekből mindkét temetőből csak tisztán héber nyelvű feliratokat ismerünk, sok hosszú (versbetétes) szöveget: mindez a rabbinikus kultúrához ragaszkodó, hagyományhű közösségeket vetít elénk, ahogy ez a nyugati ortodoxia szellemi központjainak (Galánta, Dunaszerdahely vagy távolabbról Pozsony) erőterében várható is.¹³ A két világháború közötti időszak felirataiban több változás érzékelhető. Felsőszeliben továbbra is az egynyelvű héber feliratok az általánosak, bár szembevetődő, hogy ebben az időszakban több alkalommal is

hibás a héber dátum (no. 33, 37, 75), ami azt sugallja, hogy a közösség tagjainak már nem természetes közege, csupán a sírkő kedvéért számították át a polgári időszámítás dátumát. Ugyanitt 1932-ből és 1934-ből két német felirattal is találkozunk (no. 77 és 76), magyarra azonban semmilyen formában sem. Alsószeliben ugyanakkor a két világháború közötti időszakból ismert hat felirattal csupán kettő az, amelyik tisztán héber, három héber és magyar (1928, 1929 és 1936-ból), egy pedig héber és német (1933-ból) kétnyelvű. A holokauszt utáni időszakból mindössze két felirat származik – Felsőszeli no. 47 (1946) és no. 61 (1958) –, ezek hébersége is kifogástalan, de az 1958-as felirathoz egy rövid magyar szöveg is csatlakozik, legelső (és legutolsó) ilyen a felsőszeli temetőben.

Névadási szokások

Míg a sírfeliratok – a műfaj jellegéből adódóan is – teljes konzervativizmust mutatnak egész az 1920-as évek végéig, addig az anyakönyvi bejegyzésekből rekonstruálható névadási szokásokban már az 1880-as évektől látványos változásokat, a társadalmi akkulturáció jeleit figyelhetjük meg. Asszimilációról ezen közösségekben nem beszélhetünk, az itt élő zsidók körében egyetlen családnév-magyarosítás, kitérés vagy vegyes házasság sem fordult elő a holokauszt előtt, ilyen jellegű adataink csak néhány innen elszármazott, nagyobb városokban élő családtagról vannak.¹⁴ Azonban a személynevek terén, amint az a Melléklet 4. és 5. táblázatából is kiolvasható, a 19. század utolsó két évtizedében új szokások (mondhatjuk úgy is: divat) honosodtak meg, melyek határozott magyaros szellemiséget tükröztek. Itt elsősorban olyan régi magyar nevek adására gondolunk, mint Árpád, Géza, Zoltán, Gyula vagy Béla, illetve olyan jellegzetesen keresztény nevek használatára, mint Pál, Miklós, Ferenc, Margit, Klára. Az 1880-as évektől már nem anyakönyveztek kisfiút Ábrahám vagy Mózes néven, ezek a nevek már csak a vallási élet színterein éltek tovább, polgári nevük Adolf, Árpád és Mór lett. A hagyományos bibliai nevekből csupán néhány maradt használatban: József, Eszter, Simon, Mihály, Jakab. Másoknál az anyakönyvi bejegyzések és a sírfeliratok összevetésében a jól ismert kettős névhasználatot figyelhetjük meg (zsidó név / polgári név): Hajjim Cvi / Hermann, Mordekhaj / Márton, Meir / Márton, Elazar / Lázár, Ábrahám / Adolf; Reuvén / Rudolf, Jakov / Jenő, Ráhel / Róza, Libele / Magdaléna, Toibe / Antónia, Lea / Ilona, Malka / Malvin, Golda / Katalin, Sára / Szeréna.

Az impériumváltás után a csehszlovák államigazgatás berendezkedése az anyakönyvezésben nyelvváltást hozott. (A táblázatban az anyakönyvben szereplő nevek magyar megfelelőjét tüntettük fel, mivel más adatok azt mutatják, hogy a nevek elszlovákosodása csak a hivatalos használatban létezett.) Nehéz kettéválasztani a szülői és a hatósági szándékot (amennyiben különbözött) a nevek kiválasztásában, tény azonban, hogy a két világháború között megritkultak az előbb említett régi magyar nevek, és némileg nőtt a szlovák fülnek is ismerősen csengő nevek (László, Márton, Miklós, Janka, Olga) használata. A harmincas évektől pedig egy új, elsősorban a női nevekben megfogható tendenciára kell felfigyelnünk. Olyan bibliai héber neveken anyakönyveztetik a gyermekeket (Judit, Lea, Éva, Zsuzsanna), amelyeket korábban legfeljebb zsidó névként viseltek, de a Judit és a Zsuzsanna (Sosana) még zsidó névként sem volt használatban (és nem csak a két Szeliben). E mögött a je-

lenség mögött egyértelműen a cionista ideológia látványos térhódítása áll, ami a két világháború közötti időszakban minden elcsatolt területen meghatározó volt. Ezek a nevek egyszerre szakítottak a polgári és zsidó név kettőssége által kifejezett kettős identitással, illetve a női névadásban addig igen elterjedt jiddis neveknek a diaszpórához kötődő hagyányaival. Az 1947-ben született három kislány is ezeket a nyíltan és egyértelműen zsidó neveket kapta.

Foglalkozási adatok

A szakirodalom általános jó móddal jellemzi a két községben élő zsidókat. Ez a családok többségére helytállóan tűnik, azonban kivételek, vagyis kimondottan szegény sorban élők itt is voltak. A legjellegzetesebb megélhetési mód a kereskedelem volt. Ezen belül két kategóriát kell elkülönítenünk: a szatócsokat és a mezőgazdasági terménykereskedőket. Előbbiek a helyi lakosok számára árusító vegyeskereskedéseket, illetve textil- és ruhaboltot működtettek, utóbbiak pedig – a települések mezőgazdasági jellegéből adódóan – terményeket és állatokat vásároltak fel és értékesítettek: gabona, liszt-, marha-, ló-, tojás- vagy baromfikereskedők voltak (az utóbbi a korabeli szóhasználatban: tyúkász). Ezek a vállalkozások családon belül apáról fiúra (esetleg vejére) szálltak, testvérek közt megoszlottak. Így pl. a Schönthalok és Ehrenwaldok (Felsőszeli) szatócsok voltak, a Steklerek (Alsószeli) baromfikereskedéssel, a Kauferek (Felsőszeli) gabonakereskedéssel, a Müllerek (minkét helyen) marhakereskedéssel foglalkoztak több generáción át. Az első világháború előtti időszakból vannak még adataink a szegény zsidók körében a 18–19. században igen jellemző házaló kereskedelemre is (mindenes, rongyász, cserépedényárus), ezek rendszerint csak igen szerény megélhetést nyújtottak.

A kereskedők nagy számához viszonyítva minden egyéb foglalkozás ritka, még a szintén hagyományos zsidó foglalkozásnak számító kocsmáros is. Sok szakma csak egy-egy személy esetében fordul elő: mesteremberből ismerünk péket, asztalost, üvegest, cipészt, szabót; egészségügyi szakemberből pedig egy szülésznőt a századfordulón Alsószeliben és dr. Löwinger Arnold körzeti orvost (1896–1944) Felsőszeliben. A már említett Szold család mellett, persze sokkal kisebb területen, de mások is foglalkoztak földbérlettel, gazdálkodással, így Deutsch Dezső (1899–1944) és Krakauer József (1896–1958). A közösség legszegényebb tagjai a napszámosok és segédek (péklegény, kereskedősegéd, pincér) voltak. A Nyitra megyei Kisbálról érkezett Braun Gutman (1836–1901) foglalkozásaként „koldus, foltozószabó”-t tüntet fel az anyakönyv. Fiai közül csak Éliás maradt Felsőszeliben, testvérei Érsekújvárott, Nagymagyaron, Nagyszombatban próbálták szerencsét. Éliás földműves napszámosként kereste kenyerét.

Külön kell szólnunk a két községhez tartozó majorokban élő zsidó családokról. Itt a családfők – szemben a faluban élő kereskedőkkel, iparosokkal, gazdálkodókkal – nem önálló vállalkozást vezettek, hanem szakértelmiségiként vagy szakmunkásokként álltak alkalmazásban. Ezen családok egy része egész messziről származott (Vas megyei Szécsény vagy Olaszliszka), de a közelebről (Pozsony és Nyitra megye településeiről) származókról is elmondható, hogy rendre családos emberként érkeztek, házassági kapcsolatokkal nem integrálódtak, utódaik nem kötődtek a településhez. Legkorábbi adataink gazdatisztekéről vannak: az 1890-es években Frischmann Illés Alsósze-

liben (Pálffy-major), Schwartz Miksa a Dögösmajorban tölti be ezt a funkciót. A századfordulótól Drechsler Dávid (1870–1932) irányítja a Pálffy-major, Neumann Mór pedig a Dögösmajor munkáját, ugyanekkor Stern József a körtvélyesi major gazdasági intézője, Weisz Vilmos (1870–1934) a Dögösmajor magtárosa.

A legtöbb zsidó szakembert az Eisler & Szold Szeszgyár alkalmazta: termelésirányító főtisztviselő (Neumann Lajos [1861–1924], majd Lebovits Henrik [1888–1944]), könyvelő (Politzer Sámuel) és gépész (Weiss Lipót) egyaránt volt közöttük. A 10 tisztviselőt és 80 munkást foglalkoztató vállalat 1938 után – zsidó tulajdonosaitól elvéve – Magyar Királyi Egyedárúsági Szeszgyár néven új vezetéssel működött tovább. Minden valószínűség szerint ez a már nem-zsidó irányítás alatt álló gyár a helyszíne annak az esetnek, melyet Glattstein Vilmos királyhelmei rabbi döntvényéből ismerhetünk meg.¹⁵ Öhlbaum Jichak felsőszeli rabbi a következő kérdéssel fordult Glattsteinhez. Egy férfi, akinek meghalt az édesapja, és a gyász első hónapjában a vallási előírásoknak megfelelően tilos lenne bortválnoznia, munkájára, munkahelyére hivatkozva felmentést kér e tilalom alól. Az illető egy vállalat irodavezetője, komoly anyagi veszteséget jelentene a cégnek és neki is a távolmaradása, de borostásan nem mehet dolgozni, mert „gúny és neveltség tárgya lenne a szemükben”. Öhlbaum bizonyára nem merte egymaga felvállalni a döntést, ezért kérte ki egy idősebb, nagyobb tekintélyű rabbi véleményét, aki megerősítette abban, hogy engedélyezheti. Glattstein rabbi hosszadalmas vallásjogi fejtegetése nem tartalmaz több részletet az esetről, de ennyiből is világosan kirajzolódik a kiszolgáltató, megélhetését féltő, ugyanakkor vallási hagyományaihoz is ragaszkodó ember dilemmája, és az a közeg, amely a gyászszokások betartására gúnyal válaszolna.¹⁶

Az esetben szereplő férfi aggodalma, hogy elveszítheti munkáját, mélyen átérezhetővé és valóságossá válik, ha az anyakönyvekből nyert adatok segítségével számba vesszük, hogy milyen drasztikusan átalakultak a zsidótörvények életbe lépése után, az 1940 évek legelején a családfők megélhetési viszonyai.¹⁷ A korábban baromfikereskedőként (Braun Géza és Steiner Géza), marhakereskedőként (Messinger József) vagy szatócsként (Pollák Wolf Jenő) szereplő édesapák az ebben az időszakban született gyerekeik anyakönyvezésekor mindannyian „napszamos” megjelöléssel állnak.¹⁸ Az 1942-es, 1943-as és 1944-es születési bejegyzések között csak egyetlen az eredeti státusát megőrző apát találunk: Schönthál Árpád vegyeskereskedőt. Országszerte ismert jelenség, hogy a törvényi előírások következményeit, a gazdasági ellehetetlenülést úgy próbálták enyhíteni a zsidó vállalkozók, hogy vállalkozásukat névleg átadták valakinek, akire a törvények nem vonatkoztak (stróman), de a tényleges irányítás és a bevétel bizonyos része is az eredeti tulajdonosnál maradt. Egy visszaemlékező szerint Alsószeliben a marhakereskedő Müllerek az iparendély megvonása után így adták át kereskedésüket Kürti Dezsőnek.¹⁹

A hitközség intézményei és alkalmazottai

A két Szeli zsidó lakosai a 19. század közepén közösen hoztak létre zsidó községet (hitközséget), Galánta fiókközségeként. Ez legelemibb szinten imahely fenntartását, a temetési ügyek intézését, valamint a kóser étkezéshez nélkülözhetetlen sakter alkalmazását jelenthette.²⁰ Lélekszámuk gyarapodásával zsinagógát építettek Felső-

szeliben; a 8 x 15 méter alapterületű, karzatos belső terű épület az 1980-as évekig állt. A zsinagóga mellett alkalmazotti lakást (tanító, rabbi számára) és mikvét (rituális fürdő) is kialakítottak, később a kóser vágoda és az iskola is önálló épületet kapott. 1868 után, a vallási irányzatok szakadásakor, vagyis a magyarországi zsidóság belső megosztottságának intézményesülése során felsőszelei közössége az ortodoxiához csatlakozott. A századforduló időszakából több egyesület működéséről is tudomásunk van: Hevra Kadisa (= szent egyesület), amely a temetési ügyeket intézte, és minden bizonnyal már régebb óta működött, Hevra gemilut haszadim (= kegyes cselekedetek egyeslete), amely szociális feladatokat látott el és Somré Tora (= a Tóra őrzői) hitvédelmi és tanuló egyesület. Az 1944-es összeírás ugyanezt a három egyesületet tartja számon.

A 19. század végén a község alkalmazott saktert, aki egyben előimádkozó (salih-cibbur) is volt, tanítót és templomszolgát (samesz). Közülük név szerint is ismerjük Kaufmann Mór saktert az 1890-es évekből és a tardoskeddi születésű Schönberger Sámuel tanítót (1861–1911), aki – mint sírfeliratából kiolvasható – 1889-től haláláig, 22 éven át működött Felsőszeliben. A zsidó vallás az apák személyes felelősségévé teszi a vallási ismeretek továbbadását, gyermekeik taníttatását, így házitánítóval vagy magániskolákkal (héder) azokban a községekben (abban az időszakban) is megoldották a gyermekek valamiféle oktatását, ahol (amikor) nyilvános iskola nem volt. Nyilvános zsidó elemi iskolákat – II. József kísérletét nem számítva – az 1830–1840-es években kezdtek nagyobb számban létrehozni Magyarországon, akkor a kifejezetten felvilágosodás- és magyarosodáspárti községek. Az ortodox irányzat sokáig elzárkózott a világi oktatás bevezetésétől, majd a század második felében – igen erős állami nyomásra – a Pozsony központú nyugati ortodoxia mégis kiépítette saját iskolahálózatát: ha már elkerülhetetlen, akkor saját iskolákban tanuljanak gyermekeik, ne más felekezeti vagy állami intézményekben. Felsőszeliben 1880 táján alapították az állami felügyeletű, magyar tannyelvű, vallási és világi tárgyakat egyaránt oktató zsidó elemi iskolát; Schönberger már ennek volt a tanítója. A rendelkezésünkre álló adatok szerint az iskolában mindvégig osztatlan tanítás folyt, a kezdetben négy, majd öt, végül hat évfolyam gyermekeit egy tanár oktatta. A gyermekek létszáma 1922-ben 32 fő, 1944-ben 45 fő volt.²¹ Az 1910-es évek végén és az 1920-as évek elején Varga Izidor volt a tanító, az 1930-as évekből pedig Berger Helena és Reisner Zoltán nevét ismerjük.²²

Érdekes epizód a közösség belső viszonyai szempontjából, hogy az 1930-as években éles vita bontakozott ki az új sakter alkalmazása, annak megfelelő halak-hikus felkészültsége körül. A közösség tagjai közötti megosztottság olyan mély volt, hogy ellehetetlenítette az intézmények működését is. Végül az ortodox hitközségek szervezetének pozsonyi központja (Ortodox Iroda) kellett, hogy közbeavatkozzon, és Ehrenfeld Simon személyében egy megbízottat küldjön a hitközség irányítására.²³ Erről a megosztottságról számol be az 1934 és 1938 között Felsőszeliben élő Eilender család egyik tagja. Visszaemlékezése szerint ekkor két sakter működött a településen: Öhlbaum Ignác, akihez a Müller és a Schwartz család tagjai jártak és Krakauer József, akit a Krakauerok láttak el munkával.²⁴ Hogy a konfliktus mögött valójában mi állt, más családok hogy foglaltak állást (foglaltak-e), csak találgathatjuk. Elképzelhető, hogy csupán két kiterjedt és befolyásos család, a Müllerek és a Krakauerok személyes ellentétéről volt szó, de néhány apróbb momentum arra utal,

hogyan az ellentétnek ideológiai töltete volt. Míg a Krakauerek a legszigorúbb és a legkonzervatívabb ortodoxia pártján álltak, addig a Müllerek nyitottabbak, a kulturális közeledésben előrehaladottabbak voltak. Erről tanúskodnak a már említett magyar és héber kétnyelvű sírköveik, melyeket a húszas években Alsószeliben állítottak, a magasabb világi iskolázottságot megkövetelő munkakörben, könyvelőként dolgozó Müller Henrik (1894–1944), és ezt sugallják az alább ismertetett népszámlálási adatok is. A Schwartz családról pedig azt jegyezhetjük meg, hogy legidősebb fiuk, Schwarz Árpád (1896–?) az egyetlen, akiről tudjuk, hogy 1922-ben nem a szlovák, hanem a magyar állampolgárságot választotta (optálta).²⁵

A konfliktus a vezető pozícióknak a két tábor közötti megosztásával jutott nyugvópontra. Az 1944 áprilisában a német hatóságok rendelkezése nyomán a Magyar Zsidók Központi Tanácsa által készített összeírás szerint a hitközség elnöke Krakauer Lipót (1894–1944) lett.²⁶ Anyakönyvi bejegyzés alapján tudjuk, hogy Krakauer József 1941-ben hittanítónak is működött, Öhlbaumot pedig 1938-ban helyettes rabbiként, majd 1941-ben már rabbiként tüntették fel. Glatstein királyhelmei rabbi említett döntvénytára, az Öhlbaumhoz címzett válaszokban szereplő megszólítások is megerősítik, hogy Öhlbaum dajjan u-more (bíró és tanító), illetve a rabbi tisztjét töltötte be.²⁷ Az 1944-es összeírás viszont azt közli, hogy a községnek már nincs rabbija.

Népszámlálási és választási statisztikák

Az Osztrák–Magyar Monarchia statisztikáiban a zsidó népesség felekezeti kategóriaként jelent meg, önálló anyanyelvi (nemzetiségi) csoportként még a jiddis anyanyelvűeket sem tekintették, mivel a jiddist nem is kezelték önálló nyelvként. Így a zsidóság a német, majd egyre inkább a magyar anyanyelvűek táborát gyarapította, és ez nagyon is érdeke volt a magyar hivatalos köröknek. Ezzel a gyakorlattal ellentétben a két világháború közötti Csehszlovákia (Romániához és a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz hasonlóan) az 1920. évi alkotmányban nemzetiségnek ismerte el a zsidóságot. Az ekkor készült összeírások nem az anyanyelvre, hanem a nemzetiségre voltak kíváncsiak, s bár az útmutatók szerint ezeknek általában egybe kellett esniük, épp a zsidók esetében ettől eltekintettek: ők anyanyelvüktől függetlenül vallhatták magukat zsidó nemzetiségűnek.²⁸ E mögött az új államhatalomnak az a törekvése állt, hogy a zsidókat „leválasszák” a magyarságról, hogy ezáltal a magyar kisebbség számát, arányát csökkentsék. A zsidó nemzetiség választása ebben a kontextusban az új államhatalomhoz való lojalitás kifejezése volt. Az adatok értékelésekor két további szempontot érdemes megfontolni. Egyfelől azt, hogy a trianoni Magyarország zsidókkal szembeni diszkriminatív politikája elidegenítően hatott az utódállamok magyar anyanyelvű zsidóságára, másfelől pedig azt, hogy az elcsatolt területeken többségben voltak az ortodox (és haszid) közösségek, az ő szellemi vezetőik a zsidóságot a hagyományokból táplálkozóan is népnek és nem csupán vallásnak tekintették, csak ennek kifejezésére a dualizmus kori népszámlálások nem adtak módot.

A két Szeli népszámlálási adatai, a magukat zsidó nemzetiségűnek valló izraelita vallású lakosok arányának erős növekedése (a magukat magyarnak vallók csökkenése) 1921 és 1930 között, megegyezik azzal, amit a Felvidék összesített statisztikái mutatnak. Amire mégis érdemes felfigyelnünk, hogy ez a folyamat Alsószeliben 1921-ben még nem mutatkozik meg.

1. táblázat. A két Szelei népszámlálási adatai az izraelita vallás és a zsidó nemzetiség tekintetében

		Izraelita vallású	Zsidó nemzetiségű	%
1921	Alsószelei	30	0	0,0 %
	Felsőszelei	158	88	55,6 %
1930	Alsószelei	32	29	90,6 %
	Felsőszelei	153	140	91,5 %

A zsidóság nemzetiségként való megjelenítése az utódállamokban nem csupán statisztikai fogás volt, ennek legnyilvánvalóbb bizonyítéka – a trianoni Magyarországon elképzelhetetlen – zsidó nemzetiségi alapú politizálás sikere. Az 1918-ban alapult Zsidó Pártnak (Židovská strana) minden nagyobb lélekszámú zsidó közösséggel bíró szlovenszkoói városban működött helyi szervezete. Az ortodox zsidóság a szekuláris nemzeti irányzatokat (a modern politikai cionizmust) elutasította, ehelyett az elkötelezett vallásossághoz és a hagyományos hitközségi szervezeti keretekhez illeszkedő alternatívát talált az Agudat Jisrael mozgalomban.²⁹ Felsőszeleiben is ez a mozgalom, illetve ifjúsági szervezete a Ceiré Agudat Jisrael működött helyi szinten. Az 1923. évi helyhatósági választásokon 119, az 1927. évi választáskor pedig 94 szavazatot szerzett a községben a Zsidó Párt.³⁰

A nemzetiségi (és politikai) identitással ellentétben a vallási identitás a két Szelei zsidó lakosai számára a két világháború közötti időszakban sem vált kérdésessé, az ortodox vallásosságon belül legfeljebb árnyalatnyi különbségek jelentkeztek. Egyes házasságról vagy helyben élő személy kitéréséről még a zsidótörvények nagy kitérésű hullámakor sincs tudomásunk. Három elszármazott azonban ebben az időszakban keresztelkedett ki. A már említett Szold unokák mellett harmadik adatunk is a szeszgyári kolóniához kötődik. Neumann Lajosnak (1861–1924) a szeszgyár egykori vezetőjének fia, az 1906-ban született Leó, aki családjával Galántán élt, 1939-ben ott vette fel a római katolikus vallást. A kitértek száma a Galántai járásban általában is igen csekély volt: 1941-ben 74 fő zsidónak minősülő nem izraelita vallású személyt vettek számba a 2444 izraelita mellett (tíznel többen csak Galántán, Diószegen és Szencen voltak).³¹

A holokauszt és az azt követő időszak

A zsidótörvények gazdasági hatásairól a foglalkoztatási adatoknál már szóltunk. Ezt ki kell egészítenünk azzal, hogy a munkaszolgálatra behívott családfelek hozzátartozói különösen nehéz helyzetbe kerültek, az anyákra és nagyobb gyerekekre hárult a családok eltartása. A megélhetésüket elveszített, elszegényedő rétegek megsegítésére jött létre 1938 decemberében a Magyar Izraeliták Pártfogó Irodája, majd 1939 őszén ennek segélygyűjtő szerve, az Országos Magyar Zsidó Segítő Akció (OMZSA). Az önsegélyező alap bevételének jelentős részét tették ki a hitközségek kötelező járuléka: a két Szelei közös hitközsége 1943-ban 500,5 pengőt fizetett be az alapba.³²

Amit a háború évei alatt Szlovákiához tartozó területek zsidósága (köztük Szeleiből elszármazott családtagok is) már 1942-ben elszenvedett, az 1944 tavaszán a Magyarországhoz csatolt területeken is bekövetkezett. 1944. május végén összegyűjtötték a két község zsidó családait, és a járás többi zsidó lakosával együtt a

galántai gettóba kellett beköltözniük. Galántáról június 5-én Komáromba szállították őket, majd onnan 1944. június 14–17-e között Auschwitzba.³³ Az idősekre, a gyermekes anyákra és a gyerekeikre azonnali elgázosítás várt, túlélők csak a fiatal, munkaképesnek ítélt lányok, nők és férfiak közül kerültek ki.

A háború végén néhány tucat személy tért vissza a munkaszolgálatból, illetve a deportálásból; 1948-ban 55 zsidó élt Felsőszeliben.³⁴ A hitközséget újjászervezték, egyes intézmények is újraindultak: a zsinagógai imaélet, a gyermekek oktatása. Minden bizonnyal a megmaradt zsinagóga, az újjáindult élet vonzotta a környező falvak zsidó lakóinak egy részét is Felsőszelibe. Még az iskolák államosítása után is működött a községben informális keretek között zsidó vallásoktatás: Krakauer József haláláig, 1958-ig tanította a gyerekeket.³⁵ Krakauer József (1896–1958) sorsának néhány mozzanatát sírfelirata is élénk tárja (lásd a Mellékletben). Két házasságából 1922 és 1942 között összesen 11 gyermeke született. Ketten csecsemőkorukban haltak meg, nyolc gyermeke és második felesége is a vészkorszak áldozata lett. Megölték idős édesanyját és hat felnőtt testvérét is azok házastársainak és gyermekeinek többségével együtt. Bujkálásának és megmenekülésnek történetét – amire a sírfelirat utal – nem ismerjük, azt tudjuk, hogy Vértestarján teljesített munkaszolgálatot. Gyerekei közül csak legidősebb fia, az 1922-ben született Krakauer Alfréd maradt életben. Alfrédnek Schwarz Magdolnával kötött házasságából 1947-ben született Krakauer Pável (Pál), a kiirtott nagycsalád új sarjaként.

A holokauszt áldozatainak halottá nyilvánítási eljárásai hosszú évekre elhúzódtak, a legkorábbi anyakönyvi bejegyzések 1948 márciusából valók. Az eljárás maga valamely túlélő családtag kérésére indult meg, és Galántán (illetve Pozsonyban) zajlott. A legtipikusabb, hogy az életben maradt házastárs kezdeményezte, mivel csak egykori házastársának halottá nyilvánítása bontotta fel a házasságot, és tette lehetővé új házasság kötését. Az eljárások elhúzódása okozta az 1947 és 1949 között Felsőszeliben anyakönyvezett hét zsidó újszülött családi helyzetének rendezetlenségét. Négyen (két testvérpár) „leányanyák” gyermekei, ugyanis az édesapák (Braun Géza és Messinger Móric) jogilag még korábbi házasságuk kötelékében álltak, csak apasági elismerő nyilatkozatukat vezették be a megjegyzés rovatba. Egy további testvérpár esetében az édesanyának is volt előző házassága, így az anyakönyv 1947-ben és 1948-ban a rég megölt férjet (Messinger Ignácot) tünteti fel apaként, a valódi apát (Messinger Kolománt) csak a halottá nyilvánítás után, 1952-ben jegyezték be. A kivételt épp a már említett Krakauer Pál jelent, mivel fiatal szüleinek első házasságából született.³⁶

1949-ben még a maradék közösség többsége is kivándorolt Izraelbe. Egy kis gyülekezet az 1950-es évek végéig működött, de azután Galántára és más városokba költöztek. Túlélők, leszármazottak élnek az Amerikai Egyesült Államokban is. A két Szeliben már nem emlékeztet más az egykori zsidó közösségekre, mint a két pusztuló temető.

Melléklet

1. táblázat. A holokauszt áldozatai Alsószeliben

Név	Születési dátum
Deutsch Dezső*	1899
Deutschné Braun Margit	1907
Deutsch Edit	1936
Deutsch Magdalena	1937
Deutsch Andor	1939
Deutsch Ferenc	1896
Deutschné Müller Katica	1897
Leichtner Mór	1882
Leichtnerné Steiner Lina	1880
Leichtner Ernő	1922
Müller Béla	1893
Ruider Irén	1899
Müller Alice	1930
Müller Pál	1931
Müller Emánuel	1901
Müller Olga	1909

Müller András	1934
Müller Mária	1935
Müller Herman	1863
Müller Lajosné Stern Rozália	1907
Müller Ágnes	1932
Müller Miklós	1898
Müllerné Fischler Helena	1911
Müller Alfréd	1935
Müller György	1938
Stechler Ignác	–**
Stechler Adolf	1903
Stechlerné Steiner Mária	1909
Stechler Rozália	1933
Stechler Ernő	1935
Schultz Jakab	1906
Löwinger Pál	1903

Megjegyzés: *A családfők nevei **bold**dall szedve. **Nincs adat.

A község keresztény temetőjében álló második világháborús emlékmű és a helytörténeti kiadvány is csak a családfők neveit tünteti fel az áldozatok felsorolásánál. A fenti táblázat az édesanyák és a gyermekek neveivel, valamint két munkaszolgálatban elpusztult személlyel egészíti ezt ki, nekik is emléket állítva.

2. táblázat. Az alsószeli zsidó (izraelita vallású) lakosság lélekszáma 1765–2001

Év	Zsidó lakosok	Összlakosság (%)	Forrás
1765	1 családfő	–*	Bérleti szerződés (Pukkai László [szerk.]: <i>Alsószeli</i> . Galánta, 1990, 23–24. p.)
1840	4	1 452 (0,3%)	Fényes Elek: <i>Magyarország geográfiai szótára</i> . Pest, 1851.
1858	18	1 306 (1,3%)	Hornyánszky Victor: <i>Geographisches Lexikon des Königreichs Ungarn</i> . Pest, 1858.
1880	96	2 036 (4,7%)	Népszámlálás
1890	77	2 218 (3,4%)	Novák Veronika adata (Pukkai László [szerk.]: <i>Alsószeli</i> . Galánta, 1990, 38. p.)
1910	55	2 148 (2,6%)	Népszámlálás
1919	36	–	Első csehszlovák népesség-összeírás
1921	30	2 349 (1,2%)	Népszámlálás
1930	32	2 453 (1,3%)	Népszámlálás
1941	33	2 359 (1,4%)	Népszámlálás
1944	29	–	A gettósítottak száma (Pukkai László [szerk.]: <i>Alsószeli</i> . Galánta, 1990, 55. p.)
2001	1	1 922 (0,05%)	Népszámlálás

Megjegyzés: *Nincs adat

3. táblázat. A felsőszeli zsidó (izraelita vallású) lakosság lélekszáma

Év	Zsidó lakosok	Összlakosság (%)	Forrás
1767	2 családfő	–	1767/8. évi országos zsidóösszeírás (<i>Magyar–zsidó oklevéltár</i> . 16. köt. Budapest, 1974.)
1840	8	1 988 (0,4%)	Fényes Elek: <i>Magyarország geográfiai szótára</i> . Pest, 1851.
1858	25	1 955 (1,2%)	Hornyánszky Victor: <i>Geographisches Lexikon des Königreichs Ungarn</i> . Pest, 1858.
1880	142	3 039 (4,7%)	Népszámlálás
1910	189	3 473 (5,4%)	Népszámlálás
1919	160	3 940 (4,0%)	Első csehszlovák népesség-összeírás
1921	158	3 743 (4,2%)	Népszámlálás
1930	153	3 833 (4,0%)	Népszámlálás
1941	178	3 950 (4,5%)	Népszámlálás
1948	55	3 396 (1,6%)	Büchler, Y. R. – Shahak, R. – Fatran, A. (eds.): <i>Pinkasz ha-kehillot: Szlovakia</i> . Jerusalem, Yad vashem, 2003, 164. p.
2001	0	3 134 (0,0%)	Népszámlálás

Megjegyzés: Az 1880 és 1910 közötti lélekszámváltozásban szerepe van az addig Alsószelihez tartozó Körtvélyes-major Felsőszelihez való csatolásának.

4. táblázat. Az Alsószeliben született zsidó gyermekek utónevei

1840–1859	Adolf, Dávid, Jakab, Lázár, Lipót, Mór, Mózes	Eszter, Júlia, Karolin, Katalin, Mária, Rozi, Sarolta
1860–1879	Ábrahám, Adolf, Éliás, Hermann, Izsák, Nátán, Simon	Antónia, Erzsébet, Fáni, Júlianna, Karolin, Katalin, Mária, Rozália
1880–1899	Béla, Dezső, Ferenc, Géza, Ignác, Lajos, Miklós, Mór, Samu	Berta, Helena, Ilona, Irén, Jakab, Júlia, Lina, Mária, Paulina, Rozália, Sarolta, Teréz
1900–1920	Adolf, Dezső, Emanuel, Endre, Ernő, Gyula, Ignác, Jakab, József, Márton, Miksa, Oszkár, Pál, Rezső, Vilmos	Adél, Berta, Eleonóra, Helena, Ilona, Irén, Katalin, Margit, Olga
1921–1939	Alfréd, Andor, András, Ernő, György, Imre, László, Pál	Alíz, Edit, Éva, Ilona, Jolán, Klára, Magdolna, Mária, Rozália, Viola Livia

5. táblázat. A Felsőszeliben született zsidó gyermekek utónevei

1840–1859	József	Janka, Jozefa
1860–1879	Abrahám, Adolf (2), Bernát, Hermann (2), Ignác, Károly Jakab, Lipót (2), Manó Jakab, Mór (2), Rafael Ferdinánd, Samu, Salamon, Simon (2)	Berta, Fáni (3), Franciska, Ilona (2), Jetti, Johanna, Katalin (4), Rozália
1880–1899	Adolf, Árpád (2), Géza, Gyula, Jenő (2), Jakab, József (3), Lajos, Lázár, Nátán, Rezső, Salamon, Sándor (3), Simon,	Anna, Aranka, Erzsébet, Eugénia, Fani, Ida, Ilona, Irén, Irma, Johanna, Julianna, Karolin (2), Rozália (2), Sára
1900–1920	Árpád (2), Béla (4), Farkas, Frigyes, Géza (3), Henrik, Ignác (3), Imre, Jenő (2), József (3), Kálmán (3), Lajos (4), László Imre, Leó, Lipót (2), Miksa (4), Mór (2), Móric, Nándor, Oszkár, Pál (2), Rafael Ferdinánd, Rezső, Salamon, Sándor (4), Simon (2), Tibor (2), Vilmos, Zoltán, Zsigmond	Aranka, Bella, Berta, Blanka (2), Ernesztina, Erzsébet, Eszter (4), Etel (2), Fáni (2), Gizella, Hedvig (3), Hermin, Hermina, Ilona, Ida, Julianna (3), Katalin, Kornélia, Lívia, Malvin, Mária (2), Margit (4), Márta, Olga, Paulina (2), Regina (2), Rozália (3), Rózsa (3), Sarolta, Szerén, Szidónia, Teréz (3)
1921–1938	Alfréd, Andor (2), Béla, Dezső, Eduárd, Ernő, Ervin (3), Ferenc, Hugó, Ignác, Ignác Salamon, Jenő (5), József, László (2), Lipót, Márton, Miklós (2), Móric, René, Richárd, Sándor (2), Simon, Tibor (2), Vilmos, Walter	Adél, Alice, Anna, Aurélia (2), Berta, Edit, Éva (2), Gizella, Helena, Hermina, Hipolita, Janka (2), Judit (2), Lea, Katalin (2), Klára, Malvin, Magdolna, Margit, Regina, Rozália (3), Szeréna, Veronika, Viola
1939–1944	József, René, Róbert, Salamon (2), Sándor, Simon	Edit, Erzsébet, Ibolya, Lenke, Lívia (2), Magdolna, Szerén, Veronika, Zsuzsanna
1945 után	Eduárd, József, Pál, Vilmos	Judit (2), Lea

Sírfeliratminták

Felsőszeli, 61. sírkő

Ép, álló kő, egyik oldalán magyar felirattal. A héber felirat alsó része takarásban van.

(A fotót Winter Péter készítette.)

Itt nyugszik
 Krakauer
 József
 1896–1958

פט
 הרבני החשוב
 מוה"ר ישראל יוסף
 קראקויער ע"ה
 ישר ונעים הי' בכל דרכיו והליכותיו
 שקד בתורה ביראה והדריך ילדי הקהילה
 רבים מכאובים סבל בימיו
 אבל מצאתהו בהריגת רעיתו ושמונה ילדיו
 לא שכה בכל זאת מכתב עוז חביון
 יסף עוד לדעת ולעבוד לאל עליון
 וכבד את ה' בהונו ובגרוננו
 סייף הי' מנה על צוארו בעת מחבואו
 פדה אותו השם ברוב חסדו וטובו
 יזכר ה' נשמת רעיתו הצנועה והחשובה
 מרת קילא חיי בת יוטש ע"ה

[...]

Fordítás: Itt van elrejtve / a jelentős rabbi / mesterünk és tanítónk R. Jisrael Jozsef / Krakauer, béke rá. / Igaz és jó volt minden útjában és cselekedetében, / a Tórában és Istenfélelemben buzgólkodott, vezette a gyülekezet gyermekeit. / Sok szenvedést viselt el életében, / a gyász elérte őt felesége és nyolc gyermeke elpusztításakor. / De mégsem feledte a menedéket adó írást, / folytatta a Magasságos Isten megismerését és szolgálatát, / és tisztelte az Örökkévalót tehetségével és hangjával. / Már a nyakán volt a kard az elrejtőzésekor, / de az Örökkévaló kiváltotta nagy kegyelmében és jóságában. / Emlékezzen meg az Örökkévaló a szerény és megbecsült feleségéről / Kila Haja asszonyról, Jots lányáról, béke rá! / [...]

Anyakönyvi azonosítás: *Felsőszeli születési anyakönyv*, 1896/8.

Krakauer József élt 62 évet. Apja Krakauer Salamon, anyja Müller Rozália. Első felesége Stern Vilma (1896–1931), második felesége Messinger Kornélia (1902–1944).

A feliratban említett nyolc elpusztított gyermek: Tibor (1923), Malvin (1925) és Rozália (1929) az első házasságból, valamint Lea (1933), Éva (1936), Klára (1938), Salamon (1941) és Róbert (1942) a második házasságból.

Felsőszeli, 30. sírkő

Ép, álló kő.

(A fotót Kormos Szilvia készítette.)

פנ
 איש תם וישר כהו"ר
 שמעון
 מעססינגער
 ע"ה
 חיה לא שנים גבאי דארץ
 ישראל השכים והעריב
 מדי יום ביומו לבית התפלה
 בזעת כפיו הביא טרף
 לפרנס ב"ב ועכו שלה
 ששה בניו ללמוד בשיבות
 כדי לגדלם על דרכי
 התורה

 נפטר לדאבון אשתו ועשרת
 בנים ונכדים בן סג שנים
 ביום יט מנחם אב תרצד לק
 ת נ צ ב ה
 שא חנה

Fordítás: Itt van elrejtve / a jámbor és becsületes férfi, tisztelt tanítónk R. / Simon Messinger / béke rá / 31 éven át volt Erec Jisrael adománygyűjtője, / nap mint nap járt / reggel és este az ima házába. / Kezének fáradtságával szerzett táplálékot / háza népének eltartására és mégis elküldte / hat fiát jesivákba tanulni, / hogy a Tóra útjára nevelje őket. / Elhunyt felesége, tíz gyermeke és unokái bánatára / 63 évesen / menahem av 19. napján, a kis időszámítás szerinti 694. évben [1934. július 31.] / Legyen lelke bekötvé az élet kötelékébe! / Anyja neve Hana.

Anyakönyvi azonosítás: *Felsőszeli halotti anyakönyv, 1934/37.*

Messinger Simon borjúkereskedő (Felsőszeli 60.). Meghalt 1934. július 31-én, 65 évesen. Apja Messinger Dávid, anyja Seidl Anna, felesége Krakauer Henrietta.

Felsőszeli, 64. sírkő

Ép, álló kő.

(A fotót Kormos Szilvia készítette.)

האשה החשובה והצנועה מ'
פט
ריזל
אשת כ' משה מיללער כ"ץ נ"י
רבת פעלים וצעירה לימים
יצא' נשמתה לטייל במרומים
זר תפארה לבעלה היתה
לעני ודל כפיה פרשה
בלב פרחי צאצאי' השתילה
תורת אמת ויראה טהורה
שוררנו מאם בנים חמשה
מי יאיר לנו דרך נתיב החיים
ואל מי נפנה ונשמתך בשמים
נפטרה י' חשוון תרסו לפק

Fordítás: Itt van elrejtve / a szerény és megbecsült asszony / Reizl úrnő / Mose Müller kohen – világítson fénye – felesége. / Sok volt a cselekedete, pedig fiatalon / távozott a lelke a magasságokba. / Férje ékessége volt, / a szegény és szűkölködő felé kitérte kezét. / Gyermekai szívébe plántálta / az igaz Tórárt és a tiszta hitet. / Megfosztattunk öt fiú anyjától! / Ki mutatja számunkra az élet útját? / Kihez forduljunk, ha lelked már a magasságokban van? / Elhunyt hesvan hó 10-én, a kis időszámítás szerinti 666-ban. [1905. november 8.]

Azonosítás: *Felsőszeli halotti anyakönyv*, 1906/58.

Müller Mórné szül. Vinkler Teréz. Meghalt 1905. november 8-án 45 évesen Bécsben, agytályog következtében. Született Nagymagyaron. Apja neve az akrosztichonból kiolvasható: Sámuel.

A felirásban említett öt fia: Müller Lajos (1891–1944), Müller Sámuel (1893–1944), Müller Henrik (1894–1944), Müller Lipót (1896–?) és Müller Miksa (1901–?); a legnagyobb is csak 14 éves édesanyjuk halálakor.

Alsószeli, 36. sírkő
Ledőlt, de ép sírkő, ép felirat.

(A fotót Kormos Szilvia készítette.)

פנ
א"ח החשובה והצנועה
מ' דאבריש ע"ה
אשת כ"ה
אברהם דייטש ע"ה
דלפה נפשנו מתוגה ורב אנחות
אבדה נפש יקרה הלכה למנוחות
בני' אנו כי כאם אותנו גדלה
רבות עשתה להורות לנו יושר מסילה
ו(!)הרכתה גמול חסד עם עני ואביון
שמה תמליץ בעדנו לפני כס עליון
נפטרה טו"ב אייר תרצ"ד לק
ת נ צ ב ה
ושא ליבלא

Fordítás: Itt van elrejtve / a megbecsült, szerény, derék asszony / Dobris úrnő, béke rá / a tisztelt Avraham Deutsch – béke rá – felesége. / Könnyezik a lelkünk a bannattól és a nagy fájdalomtól, / elveszett egy értékes lélek, elment a nyugalóhelyére. / Fiai vagyunk, mert mint egy anya nevelt minket, / sokat tett, hogy az egyenes ösvényre tanítson. / Könyörületes volt a szegénnyel és nélkülözővel. / A neve közbenjár érdekünkben a Magasság trónusa előtt. / Meghalt ijjár 17-én a kis időszámítás szerint 694. [1934. május 2.] / Legyen lelke bekötve az élet kötelékébe! / Anyja neve Libele.

Azonosítás: *Alsószeli halotti anyakönyv, 1934/13.*

Deutsch Adolfné szül. Müller Sarolta (Alsószeli 85.). Meghalt 1934. május 1-én, 76 évesen.

Az asszony nevét kiadó akrosztichon az ötödik sorában téves.

Jegyzetek

1. A legfrissebb összefoglaló, amely rövid szócikkben ismerteti mindkét község zsidóságának történetét: Randolph L. Braham (szerk.): *A magyarországi Holokauszt földrajzi enciklopédiája*. 2. köt. (Budapest, Park Kiadó, 2007, 784., 789–790. p. Alsószeliről a legtöbb adatot Pukkai László (szerk.): *Alsószeli* (Galánta, 1990) című helytörténeti kiadvány tartalmaz; sok hasznos adalék található a Bukovszky László (szerk.): *Mátyusföld II. Egy régió története a XI. századtól 1945-ig* (Komárom–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 2005) című kötetben is. – Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Szabó Orsolyának és Halász Ivánnak a szlovák nyelvű források és szakirodalom feldolgozásában nyújtott segítségükért.
2. Pukkai László (szerk.): *Alsószeli...* 23–24. p.
3. 1767/8. évi országos zsidóösszeírás. In Scheiber Sándor (szerk.): *Magyar-Zsidó Oklevéltár*. XVI. Budapest, Magyar Izraeliták Országos Képviselője, 1974, 184–185. p.
4. A lélekszámról vonatkozó adatokat lásd a Melléklet 2. táblázatában.
5. Az 1907 után használt egyszerűsített anyakönyvezés már nem tünteti fel a születési helyeket, így ekkortól hiányosabban vannak adataink a házastársak, illetve az ide települő családok származási helyére.
6. Martin Korčok interjúja Ružena Deutchovával (2004. október, Galánta) olvasható a *Centropa. A Jewish Witness to a European Century* honlapján (www.centropa.org, Slovakia menüpont).
7. Az itt közölt adatok többségének forrása a Holocaust Victims' Database (www.yadvashem.org).
8. Pokreis Hildegarda: A gyáripari termelés kialakulása a Mátyusföldön. In Bukovszky László (szerk.): *Mátyusföld II...* 209. p.
9. Barabás Györgyi: *Magyarországi zsidó hitközségek, egyletek, társulatok alapszabályai 1705–2005*. Budapest, MTA Judaisztikai Kutatóközpont, 2007, 70. p. /Magyar Zsidó Levéltári Repertórium, 2; Hungaria Judaica, 20./
10. Mindössze három közös sírkő található, mindhárom Felsőszeliben: no. 12, 16 és 66. Alsószeliben a no. 23 síremlék, két önálló kő utólagos egybefogása.
11. Kohen = papi osztályba tartozó férfi, a Bibliában Áronnak (Mózes testvérének), az első főpapnak a leszármazottai. A kohanita származás apai ágon öröklődik, és a halottal kapcsolatos tisztasági törvényen kívül szerepe van a liturgiában és házassági előírásokban is.
12. A tanulmány terjedelmi korlátai csak néhány példa bemutatását tették lehetővé, lásd a Melléklet 4. táblázatát. A kutatás teljes dokumentációja, amely tartalmazza valamennyi sírfelirat héber szövegét és magyarra fordítását, megtalálható az MTA Judaisztikai Kutatócsoport (Budapest) könyvtárában.
13. Egyetlen kivétel a Felsőszeli no. 55 sírkő, ahol az elhunyt neve („Schönthal Ignác”) latin betűkkel, magyaros alakban is olvasható.
14. Névmagyarosításra egyetlen adattal rendelkezünk: az 1900-ban Alsószeliben született Löwinger Dezső 1918-ban Lantosra változtatta nevét. Zsidó-evangélikus vegyes házasságból született az 1918-ban Felsőszeliben anyakönyvezett Szigeti Karolin, azonban ebben az esetben az evangélikus anya (Pónya Gizella) helyi származású, az apa nem, és a család egyébként is Budapesten élt.
15. Joel Zeev Wolf Glattstein: *Szefer seelot u-tesuvot nahalat Joel Zeev*. I. Booklyn, NY, Hevra ansé Helmec, 1988, no. 56. [R. Joel Zeev Glattstein döntvényeinek gyűjteménye.] – Glattstein Vilmos / R. Joel Zeev Glattstein (c. 1870–1944) Királyhelmece (Szlovákia) rabbija volt 1906-tól a közösségi deportálásáig. Döntvényeit a holokausztot túlélő tanítványok adták ki a rabbi kézíratai alapján. Öhlbaum Ignác / Jichakról lásd alább, a hitközségi alkalmazottak között.

16. A zsidóellenes intézkedések nyomán kialakult helyzet sok a fentihez hasonló kérdést vetett fel a vallásos zsidók számára, amelyekben a közösségek rabbijaitól vártak iránymutatást. A magyarországi holokauszt történetének ezek a belső, zsidó szempontú forrásai még szinte feldolgozatlanok. Egy értékes kivétel Frojimovics Kinga–Kónya Judit: *Rabbinikus források a Holokauszthoz*. Budapest, ELTE BTK Holokauszt-tanulmányok Program, 2006. /Holokauszt-tanulmányok, 2./
17. A zsidótörvények gazdasági, foglalkoztatási következményeihez lásd Jehuda Don: *A magyarországi zsidóság társadalom- és gazdaságtörténete a 19–20. században*. Budapest, MTA Judaisztikai Kutatóközpont, 2006, 5–6. fejezet.
18. Ugyancsak napszámosként szerepel Messinger Árpád és Messinger Kálmán is, de náluk nem ismerjük eredeti foglalkozásukat, mivel korábban nem született gyermekük. Alsószeliből nincsenek hasonló adataink, ugyanis ott az utolsó zsidó gyermek születését 1939-ben anyakönyvezték.
19. Szarka László *Az 1945–1948. évi kényszertelepítések emlékezete a két Szeliben* című tanulmányához készült interjúanyagból.
20. Horne Saliby. In Büchler, Y. R. – Shahak, R. – Fatran, A. (eds.): *Pinkasz ha-kehillot: Szlovákia*. Jerusalem, Yad vashem, 2003, 164–166. p. A szócikk szerzője úgy tudja, hogy már a 19. század első felében volt zsidó temető Felsőszeliben, de ezt más forrásból nem tudtuk megerősíteni.
21. Pokreis Hildegarda: Elemi oktatás a Mátyusföldön. In Bukovszky László (szerk.): *Mátyusföld II...* 274. p.
22. Varga Izidort 1918, 1920 és 1923-ban született gyermekei révén anyakönyvi bejegyzésekből, a másik két nevet Ružena Deutchová visszaemlékezéséből ismerjük.
23. Horne Saliby. In Büchler, Y. R. – Shahak, R. – Fatran, A. (eds.): *Pinkasz ha-kehillot...* 165. p.
24. Martin Korčok interjúja (2004. október, Galánta) olvasható a *Centropa*. A *Jewish Witness to a European Century* honlapján (www.centropa.org, Szlovákia menüpont).
25. Felsőszeli születési anyakönyv, 1896/103.
26. Schweitzer József–Frojimovics Kinga (szerk.): *Magyarországi zsidó hitközségek 1944. április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán*. I. Adattár. Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1994, 215. p.
27. Glattstein, Joel Zeev Wolf: *Szefer seelot u-tesuvot nahalat Joel Zeev*. I. I. m. no. 30 és 56. A másik döntvény azt tárgyalja, hogy kósernek tekinthető-e egy olyan liba, amelynek utólag, már a főzés során találtak bizonyos sérülést a gégecsövén.
28. A rendelet szövegét is idézi Kepecs József (szerk.): *A Felvidék településeinek nemzeti-ségi (anyanyelvi) megoszlása 1880–1941*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1995, 12–13. p.
29. *Agudat Jisrael* [= Izrael szövetsége] 1912-ben Lengyelországban létrehozott ortodox zsidó politikai mozgalom és párt. Fő célkitűzése az ekkorra megerősödött cionista, illetve szekuláris zsidó nemzeti ideológiai alapon szerveződött mozgalmak ortodox, vallásos alternatíváját kínálni. A mozgalom a holokausztig tartó időszakban végig Lengyelországban volt a legerősebb (itt képviselőket tudott juttatni a szejmbe), de jelentős támogatottsága volt a történeti Magyarország ortodox közösségeiben és a német zsidók körében is.
30. Pálinkás László: Politikai pártok és mozgalmak és a politikai rendszer a Mátyusföldön az első Csehszlovák Köztársaság időszakában (1918–1938). In Bukovszky László (szerk.): *Mátyusföld II...* 153–154. p. A Galántai járásban Felsőszelin kívül Galántán és Szereden kapott még szavazatokat a Zsidó Párt.
31. Kepecs József (szerk.): *A zsidó népesség...* 218–219. p.
32. Az 1943-as költségvetés zárszámaát és az 1944-es költségvetés előirányzatait tartalmazta az 1944 áprilisában elkészített összeírás. Schweitzer József–Frojimovics Kinga (szerk.): *Magyarországi zsidó hitközségek...* 215–216. p.

33. Frojimovics Kinga–Molnár Judit (szerk.): *Gettómagyarország 1944. A Központi Zsidó Tanács iratai*. Budapest, Magyar Zsidó Levéltár, 2002, 72. p. /Makor–Magyar Zsidó Levéltári Füzetek, 5./
34. Horne Saliby. In Büchler, Y. R. – Shahak, R. – Fatran, A. (eds.): *Pinkasz ha-kehillot...* 166. p. Az adat forrását nem adja meg.
35. Pokreis Hildegarda: Elemi oktatás a Mátyusföldön. In Bukovszky László (szerk.): *Mátyusföld...* 275. p.
36. Az ismertetett eseteket lásd *Felsőszeli születési anyakönyv*. 1947/11, 1947/22, 1947/43, 1947/70, 1948/5, 1948/33 és 1949/9.

Források

- Alsó- és Felsőszeli polgári anyakönyvei (születési és halotti) 1896–1949.
 Alsó- és Felsőszeli zsidó temetőjének sírfeliratai.
- Bar Shaked, G. (szerk.): *Munkaszázadok veszteségei a keleti magyar hadművelési területeken*. 1–2. köt. New York, Klarsfeld Foundation – Yad Vashem [é. n.] (Nevek Klarsfeld Projekt: www.neveklarsfeld.org).
- Barabás Györgyi: *Magyarországi zsidó hitközségek, egyletek, társulatok alapszabályai 1705–2005*. Budapest, MTA Judaisztikai Kutatóközpont, 2007. /Magyar zsidó levéltári repertórium, 2./
- Centropa*. *A Jewish Witness to a European Century*. www.centropa.org. A Szlovákia menüpont alatt Ružena Deutschovával (Martin Korčok, 2004. október) és Katarína Müllerovával készült interjú.
- Glattstein, Joel Zeev Wolf: *Szefer seelot u-tesuvot nahalat Joel Zeev I*. Booklyn, Hevra ansé Helmec, 1988, no. 30, 56.
- Kepecs József (szerk.): *A zsidó népesség száma településenként 1840–1941*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1993.
- Kepecs József (szerk.): *A Felvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) megoszlása 1880–1941*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1995.
- Schweitzer József–Frojimovics Kinga (szerk.): *Magyarországi zsidó hitközségek 1944. április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán*. 1. köt. *Adattár*. Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1994, 215–216. p.
- Shoah Victims' Database*. Jerusalem, Yad Vashem, www.yadvashem.org/wps/portal. 1767/8. évi országos zsidóösszeírás. In Scheiber Sándor (szerk.): *Magyar-zsidó oklevéltár*. 16. köt. Budapest, Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1974.

Felhasznált irodalom

- Bárkány, Eugen – Dojč, Ludovít: *Židovské náboženské obce na Slovensku*. Bratislava, Vesna, 1991, 145–146. p.
- Braham, Randolph L. (szerk.): *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája*. 1–3. köt. Budapest, Park Könyvkiadó, 2007.
- Bukovszky László (szerk.): *Mátyusföld II. Egy régió története a XI. századtól 1945-ig*. Komárom–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 2005.
- Büchler, Y. R. – Shahak, R. – Fatran, A. (eds.): *Pinkasz ha-kehillot: Szlovákia*. Jerusalem, Yad vashem, 2003, 164–166. p.

- Frojimovics Kinga–Molnár Judit (szerk.): *Gettómagyarország 1944. A Központi Zsidó Tanács iratai*. Budapest, Magyar Zsidó Levéltár, 2002. /Makor – Magyar zsidó levéltári füzetek, 5./
- Kovács Éva: *Felemás asszimiláció. A kassai zsidóság a két világháború között 1918–1938*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004. /Nostra Tempora, 9./
- Lányi Menyhért–Propperné Békefi Hermin: *Szlovenszkői zsidó hitközségek története*. Kassa, 1933.
- Pukkai László (szerk.): *Alsószelei*. Galánta, 1990.

VIKTÓRIA BÁNYAI – SZILVIA KORMOS

THE FORMER JEWISH POPULATION OF LOWER AND UPPER SALIBY (ALSÓSZELEI AND FELSÓSZELEI)

About the small Jewish communities of the two neighbouring settlements of Mátyusföld we can find a few short surveys in literature and in works of place history, on the basis of which we can broadly outline their history. This study analyzes two sources that have not been used in literature: the cemeteries and the civil registers; conclusions drawn from these and partly from other sources shade our knowledge on the communities. The cemeteries and the civil register comprehend almost the same period: a half century between the last decade of the 19th C and the end of the 1940s, with a lot references back to the middle of the 19th C.

Thanks to the study we are given a picture about the migration of Jewish families to the examined villages, their practice of name-giving, the social composition and the religious institutions of the local Jewish community, consequences of the anti-Jewish legislation and the fate of the Jews in Saliby during the Holocaust.